

Emprego sectorial e participación social das mulleres en Galicia e Europa

Coordinadora: María-Carmen Guisán

EMPREGO SECTORIAL
E PARTICIPACIÓN SOCIAL DAS MULLERES
EN GALICIA E EN EUROPA

EMPREGO SECTORIAL
E PARTICIPACIÓN SOCIAL DAS MULLERES
EN GALICIA E EN EUROPA

Coordinadora
MARÍA DEL CARMEN GUISÁN SEIJAS

2011
UNIVERSIDADE DE SANTIAGO DE COMPOSTELA

DESCATALOGADO

Esta obra atópase baixo unha licenza internacional Creative Commons BY-NC-ND 4.0. Calquera forma de reprodución, distribución, comunicación pública ou transformación desta obra non incluída na licenza Creative Commons BY-NC-ND 4.0 só pode ser realizada coa autorización expresa dos titulares, salvo excepción prevista pola lei. Pode acceder Vde. ao texto completo da licenza nesta ligazón: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.gl>

Esta obra se encuentra bajo una licencia internacional Creative Commons BY-NC-ND 4.0. Cualquier forma de reproducción, distribución, comunicación pública o transformación de esta obra no incluida en la licencia Creative Commons BY-NC-ND 4.0 solo puede ser realizada con la autorización expresa de los titulares, salvo excepción prevista por la ley. Puede Vd. acceder al texto completo de la licencia en este enlace: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.es>

This work is licensed under a Creative Commons BY NC ND 4.0 international license. Any form of reproduction, distribution, public communication or transformation of this work not included under the Creative Commons BY-NC-ND 4.0 license can only be carried out with the express authorization of the proprietors, save where otherwise provided by the law. You can access the full text of the license at <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode>

© Universidade de Santiago de Compostela, 2012

Deseño de cuberta

Mabel Aguayo

Edita

Servizo de Publicacións
Campus Vida
15782 Santiago de Compostela
usc.es/publicacions

ISBN 978-84-9887-876-9(Edc.dixital.PDF)

ÍNDICE

Prólogo	9
Capítulo 1. Emprego, participación feminina e calidade de vida en Galicia e en España MARÍA DEL CARMEN GUIÓSÁN SEIJAS	13
Capítulo 2. Emprego a tempo parcial por xénero nas rexións españolas EVA AGUAYO LORENZO MARÍA DEL CARMEN LÓPEZ ANDIÓN ANA IGLESIAS CASAL	43
Capítulo 3. Emprego sectorial e paro por xénero nas rexións españolas MARÍA DEL CARMEN GUIÓSÁN SEIJAS PILAR EXPÓSITO DÍAZ	49
Capítulo 4. Emprego feminino, salarios e emprego sectorial en Europa MARÍA DEL CARMEN GUIÓSÁN SEIJAS PILAR EXPÓSITO DÍAZ EVA AGUAYO LORENZO	59
Capítulo 5. Emprego, participación feminina e calidade de vida en Europa MARÍA DEL CARMEN GUIÓSÁN SEIJAS EVA AGUAYO LORENZO	77
Anexos	87

PRÓLOGO

MARÍA DEL CARMEN GUISÁN SEIJAS

Este libro presenta os resultados do traballo de investigación das autoras sobre o desenvolvemento económico, o emprego e a calidade de vida desde unha perspectiva de xénero, e trata de responder estas preguntas: pode Galicia aproximarse a niveis de emprego, salarios, calidade de vida e participación das mulleres similares aos das rexións e países máis avanzados?, que factores poden axudar a avanzar nesa dirección?

Con respecto aos factores que poden axudar a avanzar, distinguimos entre aqueles que dependen de políticas europeas, españolas ou galegas.

Nos ámbitos español e europeo temos que insistir na importancia que ten un bo asesoramento económico. Políticas económicas equivocadas –e especialmente algunhas do período 2001-2010–, que conduciron a un elevado déficit exterior e a un forte endebedamento en España e noutros países da UE, poderían terse corrixido a tempo e podería terse evitado o incremento do paro e do déficit do sector público, o que redundaría nunha maior calidade de vida dos homes e mulleres de Galicia e de España.

É conveniente que exista unha clara conciencia nos medios de comunicación e nos grupos políticos con respecto á importancia de previr os desequilibrios económicos e de impulsar un desenvolvemento sostible, ofrecendo unha maior receptividade ás opinións de economistas cualificados e doutras persoas expertas.

No ámbito de Galicia é conveniente apoiar a colaboración dos investigadores universitarios, e outros expertos, en iniciativas de impulso ao desenvolvemento da industria, o que contribuirá, sen dúbida, á creación de renda e emprego noutros sectores produtivos. En especial, é aconsellable que se desenvolvan iniciativas que melloren as perspectivas de emprego satisfactorio para moitos novos cualificados, xa que estes poden contribuír positivamente ao desenvolvemento rexional se se lles dá a oportunidade.

Cómpre mellorar as canles de comunicación na Unión Europea para que as persoas expertas poidan ser escoitadas, e para que a opinión pública dispoña dunha maior información en temas importantes para o emprego e para a calidade de vida.

Polo que respecta á política española, algúns factores importantes para potenciar a converxencia cos países máis avanzados serían os seguintes: o desenvolvemento industrial e as políticas económicas orientadas á evolución equilibrada de todos os sectores produtivos, e evitar déficits excesivos tanto no comercio exterior coma no sector público.

No capítulo 1 preséntase unha introdución á análise da evolución do emprego feminino e da participación laboral e social das mulleres en Galicia, España e Europa.

Nos capítulos 2 e 3 recóllese unha comparación do emprego e do paro por xénero nas rexións españolas. No capítulo 2 preséntanse os datos de emprego a tempo parcial, mentres que no capítulo 3 se analiza o emprego sectorial e o paro.

No capítulo 4 realízase unha análise comparativa do emprego, do paro e dos salarios de varios países europeos.

O capítulo 5 presenta unha perspectiva xeral da participación social das mulleres en Europa.

Por último, incluímos varios anexos relacionados co emprego e co desenvolvemento económico de Galicia, así como a relación doutras publicacións das autoras relacionadas con esta temática.

Así mesmo, as autoras desexan deixar constancia do seu agradecemento pola axuda recibida da Secretaría de Igualdade da Xunta de Galicia (proxecto SI 427C 2009/33-0, cofinanciado pola Xunta de Galicia e polo Fondo Social Europeo sobre *Desemprego, emprego sectorial e actividades sociais desde unha perspectiva de xénero. Situación en Galicia e comparación con Europa*).

CAPÍTULO 4

EMPREGO, PARO E SALARIOS NO PERÍODO 1993-2010: ANÁLISE COMPARATIVA DE ESPAÑA CON ALEMAÑA E CON OUTROS PAÍSES DA UNIÓN EUROPEA

MARÍA DEL CARMEN GUISÁN SEIJAS
PILAR EXPÓSITO DÍAZ
EVA AGUAYO LORENZO

INTRODUCCIÓN

Analizamos a evolución do emprego e os salarios en España durante o período 1990-2010, con especial referencia ao período 2005-2010, en comparación con Alemaña, Francia, Italia, Gran Bretaña e USA.

Na sección 2 analizamos a evolución do paro, do emprego e da poboación activa.

Dedicamos a sección 3 á análise da adaptación dos salarios á produtividade en España, Alemaña e USA.

Na sección 4 presentamos a estimación dun modelo econométrico explicativo do emprego total e do salario real nos ditos países, en función do desenvolvemento industrial, e destacamos as principais medidas que contribuirían, á vez, a incrementar a taxa de emprego e os salarios reais da economía española.

Por último, a sección 5 presenta as principais conclusións.

Entre as conclusións destacamos que os salarios en España non deben baixar, pois xa teñen unha ratio entre o

custo laboral e a produtividade moito menor que Alemaña, USA ou outros países industrializados e que, en cambio, é conveniente o incremento simultáneo do salario medio real e da taxa de emprego promovendo un maior grao de industrialización, o que require políticas efectivas tanto a nivel nacional coma europeo.

PARO, EMPREGO E POBOACIÓN ACTIVA EN ESPAÑA EN COMPARACIÓN CON ALEMAÑA E CON OUTROS PAÍSES

Analizamos a evolución destas variables a partir de diversas estatísticas da OCDE (2011a, 2011b) e de datos de anos anteriores. Os datos relativos aos asalariados e ao emprego total proceden en xeral das *Labour Force Statistics*, e os datos de custo laboral e do produto interior bruto (PIB) proceden das *National Accounts*. Nalgúns casos trátase de estimacións provisionais, elaboradas polas autoras en función da información dispoñible.

Esta análise mostra que o emprego en España experimentou unha forte expansión no período 1995-2005, e un estancamento entre os anos 2005 e 2010.

O incremento da década 1995-2005 foi debido a diversos factores que analizaremos brevemente na sección 4, e que teñen moita relación cunha formulación inadecuada, na nosa opinión, do sistema de financiamento das pensións.

Isto levou a distintas institucións e organizacións a propiciar unha ampla política inmigratoria baseada na expansión acelerada dos sectores da construción e dos servizos sen soporte suficiente do desenvolvemento industrial, o que conduciu a un forte déficit do comercio exterior, que explica a maior parte dos problemas da economía española no pe-

río 2008-2010. Varios aspectos importantes das causas e consecuencias do déficit exterior nese período destácanse no interesante estudo de Alonso (2010).

A táboa 1 mostra a evolución da taxa de paro en España, en comparación con catro países da Unión Europea e con USA, con datos quinquenais do período 1990-2010. No conxunto deses vinte anos a taxa de paro de España aumentou, malia que o emprego experimentou un incremento importante nese período.

Táboa 1. Taxa de paro (% da poboación activa), 1990-2010

Ano	España	Italia	Francia	Gran Bretaña	Alemaña	USA
1990	16,49	11,22	8,87	6,83	3,75	5,60
1995	23,17	11,73	11,59	8,64	7,84	5,60
2000	14,03	10,68	9,58	5,50	7,26	3,93
2005	9,40	7,72	9,50	4,73	10,53	5,01
2010	20,12	8,40	9,70	7,60	7,15	9,50
Δ 2005 a 2010	10,72	0,68	0,20	2,87	-3,38	4,49

FONTE: Guisán, Aguayo e Expósito (2011) a partir dos datos da OCDE.

Observamos que a maior taxa de paro no ano 2010, así como o maior incremento da taxa de paro entre os anos 2005 e 2010, correspondeu a España, cunha taxa dun 20,12% e cun incremento de 10,72 puntos, mentres que en Alemaña a taxa só foi dun 7,15% e diminuíu en 3,38 puntos.

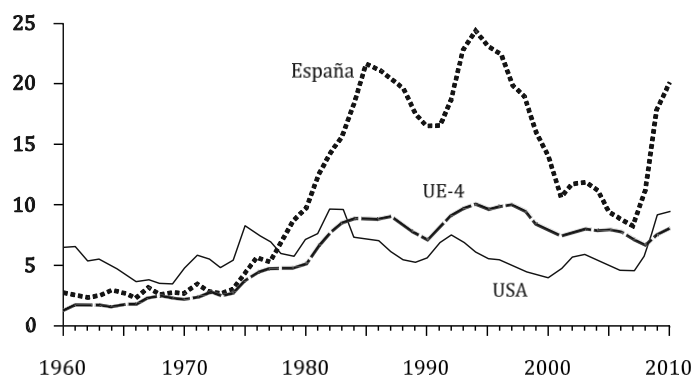
As taxas de paro de Italia, Francia, Gran Bretaña e USA situáronse por baixo do 10% –entre un 7,60% e un 9,70%–, e o seu incremento no período 2005-2010 estivo entre os 0,20 puntos no caso de Francia e os 4,49 de USA.

A gráfica 1 mostra os bruscos cambios da evolución da taxa de paro en España en comparación coa media dos ou-

tros catro países da UE incluídos na táboa 1 –Alemaña, Francia, Gran Bretaña e Italia– e coa taxa de paro de USA. Esta gráfica é unha clara mostra da brusquidade das políticas españolas en comparación cos outros países da táboa 1.

Logo dun forte incremento da taxa de paro de España entre os anos 1975 e 1985, tivo lugar un descenso no período 1986-1991 e despois un novo incremento entre os anos 1991 e 1995; a continuación un importante descenso no período 1996-2007, e un forte incremento entre os anos 2008 e 2010.

Gráfica 1. Taxa de paro en España, Alemaña y USA, 1960-2010

FONTE: Guisán, Aguayo e Expósito (2011) a partir dos datos da OCDE.

As táboas 2, 3 e 4 recollen, respectivamente, a evolución do número de parados, o emprego total e a poboación activa.

Táboa 2. Paro, 1990-2010 (en miles de persoas)

Ano	España	Italia	Francia	Gran Bretaña	Alemaña	USA
1990	2 509	2 751	2 205	1 974	1 448	7 047
1995	3 714	2 638	2 937	2 460	3 200	7 404
2000	2 484	2 495	2 517	1 619	3 066	5 692
2005	1 912	1 888	2 572	1 467	4 573	7 591
2010	4 632	2 104	2 692	2 390	3 107	14 825
Δ 2005 a 2010	2 123	216	120	923	-1 466	7 234
% Incremento	111,04	11,44	4,67	62,92	-32,06	95,30

FONTE: Guisán, Aguayo e Expósito (2011) a partir dos datos da OCDE.

Táboa 3. Emprego total (en miles de persoas)

Ano	España	Italia	Francia	Gran Bretaña	Alemaña	USA
1990	12 709	21 764	22 648	26 935	37 139	118 793
1995	12 313	19 851	22 413	26 026	37 601	124 900
2000	15 222	20 874	23 750	27 793	39 144	139 077
2005	18 431	22 563	24 515	29 536	38 851	143 981
2010	18 394	22 946	25 059	29 048	40 370	141 245
Δ 1990 a 2010	5 685	1 182	2 411	2 113	3 231	22 452
% Incremento	44,73	5,43	10,65	7,84	12,00	18,90

FONTE: Guisán, Aguayo e Expósito (2011) a partir dos datos da OCDE.

No caso de España observamos que o paro aumentou no período 1990-1995, diminuíu na década 1995-2005 e aumentou entre os anos 2005 e 2010.

A porcentaxe de incremento do paro do quinquenio 2005-2010 foi elevado en España (111%), en USA (95%) e en gran Bretaña (63%), mentres que foi moderado en Francia –con menos do 5%– e en Italia –con algo máis do 11%–.

O mellor resultado corresponde a Alemaña, cunha diminución do paro dun 32% no período 2005-2010.

Táboa 4. Poboación activa (en miles de persoas)

Ano	España	Italia	Francia	Gran Bretaña	Alemaña	USA
1990	15 218	24 515	24 853	28 909	38 587	125 840
1995	16 027	22 489	25 350	28 486	40 801	132 304
2000	17 706	23 369	26 267	29 412	42 210	144 769
2005	20 343	24 451	27 087	31 003	43 424	151 572
2010	23 026	25 050	27 751	31 438	43 477	156 070
Δ 1990 a 2010	7 808	535	2 898	2 529	4 890	30 230
% Incremento	51,31	2,18	11,66	8,75	12,67	24,02

FONTE: Guisán, Aguayo e Expósito (2011) a partir dos datos da OCDE.

Observamos que entre os anos 1990 e 2010, España é o país da táboa 4 que presenta unha maior porcentaxe de incremento da poboación activa, cun 44,73%, situándose moi por riba dos demais países, cuxa porcentaxe de incremento estivo entre o 2,18% de Italia e o 24,02% de USA.

Mentres que a poboación activa de España aumentou en 7,8 millóns de persoas no período 1990-2010, o emprego total fíxoo en 5,7 e o paro en 2,1 millóns.

Se as medidas políticas adaptaran o crecemento da poboación activa ao crecemento do emprego e o emprego crecera sobre bases máis sólidas, e non baseado case exclusivamente no *boom* da construción, poderíamos ter unha taxa de paro moito máis moderada, similar á de Alemaña ou mesmo menor, evitando o sufrimento dos parados que buscan emprego e que non o atopan, así como as consecuencias negativas que o incremento do gasto en subsidios de de-

semprego ten sobre outras actividades importantes da Administración Pública.

A táboa 5 mostra a taxa de emprego dos seis países. No conxunto do período 1990-2010 España incrementou a taxa de emprego por cada mil habitantes, pasando de 327 no ano 1990 a 391 no ano 2010 e situándose lixeiramente por riba de Italia, pero aínda nun nivel menor que Francia, USA, Gran Bretaña e Alemaña. A taxa de emprego máis alta deste grupo de países no ano 2010 correspondeu a Alemaña, con 492 persoas ocupadas por cada mil habitantes.

Táboa 5. Taxa de emprego (empregos por cada mil habitantes)

Ano	España	Italia	Francia	Gran Bretaña	Alemaña	USA
1990	327	384	399	471	468	475
1995	313	349	387	449	460	469
2000	376	365	403	474	476	492
2005	418	388	404	491	471	486
2010	391	381	400	477	492	454
Δ 1990 a 2010	64	-3	1	6	24	-21
% Incremento	19,57	-0,78	0,25	1,27	5,13	-4,42

FONTE: Guisán, Aguayo e Expósito (2011) a partir dos datos da OCDE.

Así pois, Alemaña presenta os mellores resultados deste conxunto de países no ano 2010, xa que conta coa maior taxa de ocupación e coa menor taxa de paro. Tamén teñen taxas de ocupación elevadas Gran Bretaña e USA. Estes tres países teñen uns salarios maiores que España, e un grao de industrialización moi superior ao de España.

Malia estes problemas, a economía española ten aspectos positivos que poden axudar a consolidar un desenvolvemento

mento sostido, cun incremento da taxa de emprego, do salario real e da produtividade por traballador, se mellora de forma substancial a receptividade dos dirixentes políticos con respecto ás propostas dos expertos económicos que propugnan medidas económicas realistas e eficaces, incluíndo moitos investigadores universitarios españois que poden achegar perspectivas dun grande interese baseadas nos seus coñecementos.

As universidades españolas realizan un bo labor de investigación económica, como se pon de manifesto en Guisán e Cancelo (2008) e noutros estudos, pero en xeral hai pouca comunicación entre os equipos de investigación e os responsables das políticas económicas, así como una escasa difusión das máis interesantes contribucións dos investigadores económicos nos medios de comunicación.

SALARIOS E PRODUTIVIDADE EN ESPAÑA, EN ALEMAÑA E NOUTROS PAÍSES

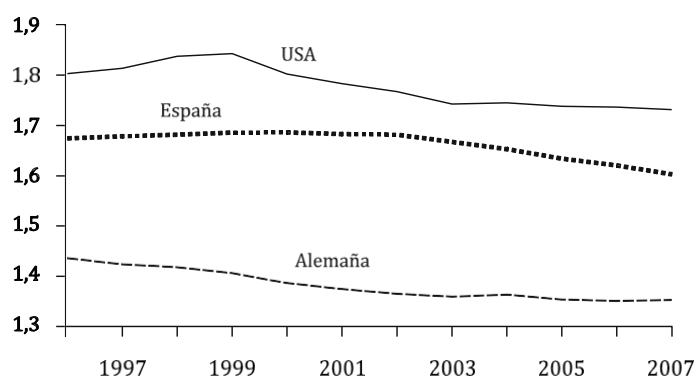
Unha suxestión equivocada que se difunde con frecuencia en moitos medios de comunicación é a proposta de baixar os salarios reais en España co pretexto de adaptalos á produtividade e de contribuír á xeración de emprego.

Os datos incluídos neste estudo mostran que o custo salarial real por traballador en España é un 20% inferior ao que lle correspondería para adaptarse á situación de Alemaña, e que a mellor política para incrementar tanto o emprego como os salarios é impulsar o desenvolvemento industrial polos seus beneficiosos efectos sobre a renda *per capita*.

A gráfica 2 mostra o número de horas traballadas por asalariado en España, Alemaña e USA. Observamos que os

españoles trabajan de media más horas que los alemanes e menos que los norteamericanos.

Gráfica 2. Horas anuales de trabajo por asalariado en España, Alemania e USA (en miles)

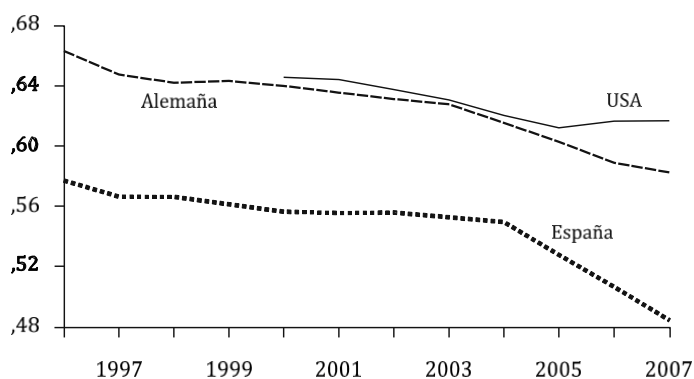
FONTE: Guisán (2011) a partir dos datos da OCDE.

A gráfica 3 mostra a evolución do cociente entre o custo salarial por hora traballada e a produtividade por hora traballada en España, Alemania e USA.

Observamos que España se sitúa moi por baixo de Alemania e de USA, polo que a adaptación dos salarios á produtividade non implicaría unha redución de salarios en España, senón que o desexable sería que subisen ata achegarse cando menos á situación de Alemania, o que implicaría un incremento próximo ao 20% do salario real español.

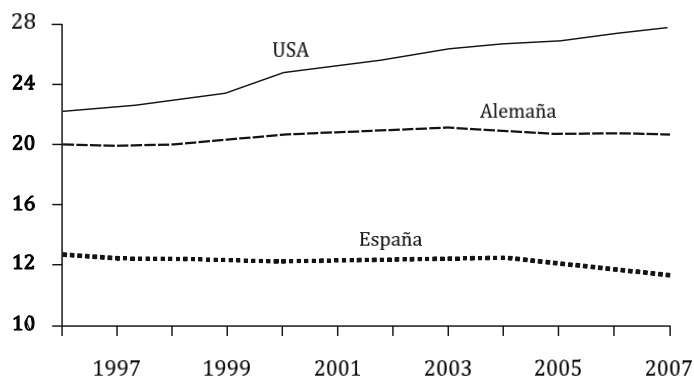
A gráfica 4 mostra as diferenzas entre España, Alemania e USA en salario real medio por hora traballada.

Gráfica 3. Cociente custo salarial/productividade por hora en España, USA e Alemaña, 1996-2007

FONTE: Guisán (2011) a partir dos datos da OCDE: *National Accounts and Labour Force Statistics*.

Gráfica 4. Salario real medio pagado pola empresa en España, Alemaña e USA, 1996-2007 (\$ do ano 2000 por hora traballada)

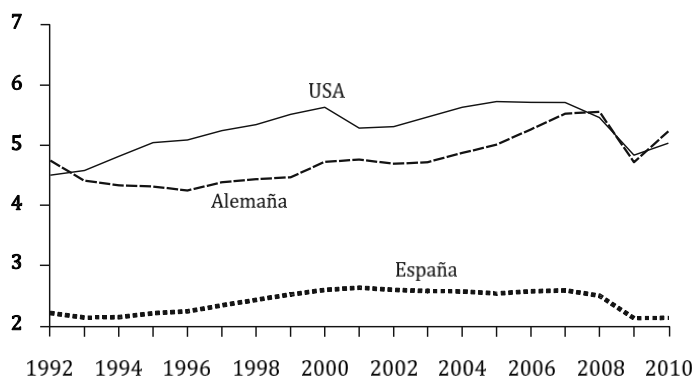
FONTE: Guisán (2011) a partir dos datos da OCDE: *National Accounts and Labour Force Statistics*.

Cómpre lembrar que o salario real medio percibido polo traballador é substancialmente menor que o salario pagado pola empresa, xa que nos casos de Alemaña e de España preto dun 40% do custo salarial corresponde a cotizacións sociais e a impostos ligados ao emprego. No caso de USA esa porcentaxe é menor, pero as deducións non inclúen unha parte importante do custo da Seguridade Social que lle paga directamente o traballador á empresa aseguradora.

MODELOS ECONÓMICOS: IMPACTO POSITIVO DA PRODUCCIÓN INDUSTRIAL SOBRE O EMPREGO E OS SALARIOS

A gráfica 5 pon de manifesto a gran distancia que aínda separa a España dos niveis de produción industrial por habitante de Alemaña e de USA.

Gráfica 5. Producción industrial por habitante en España, Alemaña e USA, 1992-2010 (miles \$ a prezos e tipos de cambio do ano 2000)

FONTE: Guisán (2011) a partir dos datos da OCDE.

É sorprendente que nos medios de comunicación apenas se analice este importante problema, mentres que con frecuencia se lle dedica un amplo tempo a cuestións moi secundarias. Perdéronse moitos anos nos que se podería ter impulsado este importante sector, e agora o que interesa é que non se perda máis tempo e que se acometan políticas realistas que permitan que o desenvolvemento industrial contribúa a mellorar a renda *per capita*, o salario real e a taxa de emprego de España.

No estudo de Guisán, Expósito e Aguayo (2011) preséntase, en primeiro lugar, un modelo biecuacional de emprego e de salarios nestes tres países e, en segundo lugar, a estimación dun modelo intersectorial que pon de manifesto o importante efecto positivo da industria sobre o PIB real e, polo tanto, sobre o emprego e os salarios.

As principais conclusións dos traballos citados na bibliografía poñen de manifesto a importancia do PIB na explicación do nivel de emprego e do impacto positivo da industria sobre o comercio exterior e o PIB real. Polo tanto, propiciar un adecuado desenvolvemento industrial conduce xeralmente a unha mellora da balanza comercial e a un incremento da capacidade importadora de consumos intermedios, que resulta de interese para o desenvolvemento tanto da industria como dos sectores non industriais.

CONCLUSIÓN

A economía española intentou un desenvolvemento desequilibrado dos sectores da “construción” e dos “servizos” debido, posiblemente nunha gran parte, á busca dunha vía rápida de incremento do emprego, con obxecto de aumentar a recadación por cotizacións á Seguridade Social e contribu-

ír ao financiamento das pensións de xubilación. Esta formulación mostrouse, como era previsible, errónea, ocasionando moitos problemas, incluída unha elevadísima taxa de paro. O importante é que se produza un cambio de política económica que teña en conta a necesidade de analizar e de impulsar a produción industrial e o desenvolvemento sostible do comercio exterior. A solución ao paro en España virá por un desenvolvemento equilibrado dos sectores produtivos cunha boa base industrial e cun comercio exterior dinámico e máis equilibrado. Non soluciona o paro a diminución de salarios en España, senón que, pola contra, as medidas efectivas de recuperación deben contemplar un incremento simultáneo da taxa de emprego e do salario real.

A importancia do desenvolvemento industrial para incrementar a taxa de emprego non agrario e o salario en todos os sectores produtivosponse de manifesto, entre outros, nos estudos económicos que se citan en Guisán (2011b), e entre os que se inclúen os seguintes: Kaldor (1963) e Azariadis, Ionnides e Pissarides (2010) –este último, premio Nobel– relativo as solucións á crise grega; Felipe (1998) sobre o desenvolvemento económico do sueste de Asia; Fingleton e McCombie (1998) e Guisán (2004) relacionados co desenvolvemento industrial das rexións europeas; Guisán e Aguayo (2004) no que se trata o impacto da industria no emprego nas rexións españolas; Guisán (2006) sobre o desenvolvemento industrial en Europa e en Norteamérica; e Guisán (2008) no que se recollen as relacións intersectoriais da industria a nivel mundial. Outros estudos de interese son os que analizan os factores que inflúen no desenvolvemento industrial, como o de Guisán e Cancelo (2004).

No caso de Galicia, o estudo de Guisán (1990) e doutras contribucións de prestixiosos economistas galegos tiveron

posiblemente un impacto positivo nos apoios á industrialización da década 1990-2000, pero lamentablemente non lograron influír de forma suficiente para garantir un desenvolvemento industrial sostido no período 2001-2010.

BIBLIOGRAFÍA

- AZARIADIS, C.; IOANNIDES, I.; PISSARIDES, CH.A. (2010). *Development is the Only Solution. Seventeen Proposals for a New Development Strategy*. (<http://greekeconomistsforreform.com/>).
- DE LONG, J.B.; SUMMERS, L.H. (1991). "Equipment Investment in Economic Growth", *Quarterly Journal of Economics*, 100, pp. 445-502.
- FAGERBERG, J. (1988). "International Competitiveness", *The Economic Journal*, 98, pp. 355-374.
- FELIPE, J. (1998). "The Role of the Manufacturing Sector in Southeast Asian Development: A Test of Kaldor's First Law", *Journal of Post Keynesian Economics*, 20 (3), pp. 463-485.
- FINGLETON, B.; MCCOMBIE, J.S.L. (1998): "Increasing Returns and Economic Growth: Some Evidence for Manufacturing from the European Union Regions", *Oxford Economic Papers*, 50, pp. 89-105.
- GUISÁN, M.C. (1990). *Galicia 2000. Industria y empleo*. Universidade de Santiago de Compostela, Servizo de Publicacións e Intercambio Científico.
- GUISÁN, M.C. (2004). "Education, Research and Manufacturing in EU25: An Inter-Sectoral Econometric Model of 151 European Regions, 1995-2000", *Regional and Sectoral Economic Studies*, 4 (2), pp. 21-32. (<http://www.usc.es/economet/econometria.htm>).
- GUISÁN, M.C. (2006). "Industry, Foreign Trade and Development: Econometric Models of Europe and North America, 1965-2003", *International Journal of Applied Econometrics and Quantitative Studies*, 3 (1). (<http://www.usc.es/economet/econometria.htm>).
- GUISÁN, M.C. (2008). "Manufacturing and Economic Development: Inter-Sectoral Relationships in Europe, America, Africa and

- Asia-Pacific, 1999-2006”, *Regional and Sectoral Economic Studies*, 8 (2), pp. 73-90. (<http://www.usc.es/economet/econometria.htm>).
- GUISÁN, M.C. [ed.] (2011). *Empleo sectorial y participación social: situación en Europa desde una perspectiva de género*. (<http://www.usc.es/economet/libros.htm>).
- GUISÁN, M.C.; AGUAYO, E. (2004). “Inversión industrial y empleo en las regiones españolas. 1976-1995”, *Regional and Sectoral Economic Studies*, 1 (2), pp. 69-88. (<http://www.usc.es/economet/econometria.htm>).
- GUISÁN, M.C.; AGUAYO, E. (2007). “Production by Sector in the European Union: Analysis of France, Germany, Italy, Spain, Poland and the United Kingdom, 2000-2005”, *Regional and Sectoral Economic Studies*, 7 (1), pp. 33-46. (<http://www.usc.es/economet/econometria.htm>).
- GUISÁN, M.C.; AGUAYO, E.; EXPÓSITO, P. (2011). *Temas de econometría aplicada: producción, empleo, salarios, comercio exterior, educación, sanidad, industria, turismo, calidad de vida e igualdad de género*. (Serie Estudios Económicos, 10). (<http://www.usc.es/economet/libros.htm>).
- GUISÁN, M.C.; CANELO, M.T. (2004). “Modelos de oferta y demanda de la industria manufacturera”, en M.C. Guisán, M.T. Canelo, I. Neira, E. Aguayo e P. Expósito: *Crecimiento económico en los países de la OCDE 2*, cap. 4. (<http://www.usc.es/economet/libros.htm>).
- INE (varios años): *Encuesta de Población Activa*. Madrid, ES: Instituto Nacional de Estadística.
- KALDOR, N. (1963). “Capital Accumulation and Economic Growth”, en F.A. Lutz e D.C. Hague [ed.]: *Proceedings of a Conference Held by the International Economics Association*. London, UK: Macmillan.
- KALDOR, N. (1966). “Causes of the Slow Rate of Economic Growth in the United Kingdom”, en F. Targetti e A.P. Thirlwall [comp.] (1989): *The Essential Kaldor*. London, UK: Duckworth.
- KALDOR, N. (1970). “The Case for Regional Policies”, en F. Targetti e A.P. Thirlwall [comp.] (1989): *The Essential Kaldor*. London, UK: Duckworth.

- KALDOR, N. (1975) "Economic Growth and the Verdoorn Law - A Comment on Mr. Rowthorn's Article", *The Economic Journal*, 85 (340), pp. 891-896.
- KALDOR, N. (1976). "Capitalismo y desarrollo industrial: algunas lecciones de la experiencia británica", en C.F. Díaz, S. Teitel e V. Tockman [comp.]: *Política económica en centro y periferia*. México, MX: Fondo de Cultura Económica.
- KALDOR, N. (1981). "The Role of Increasing Returns, Technical Progress and Cumulative Causation in the Theory of International Trade and Economic Growth", en F. Targetti e A.P. Thirlwall [comp.] (1989): *The Essential Kaldor*. London, UK: Duckworth.
- KORNAL, J. (1981). *The Economics of Shortage*. Amsterdam, NL: North-Holland.
- KUH, E. (1967). "A Productivity Theory of Wage Levels. An Alternative to the Phillips Curve", *The Review of Economic Studies*, 34 (4), pp. 333-360.
- KUH, E.; SCHMALENSEE, R.L. (1973). *An Introduction to Macroeconomics*. Amsterdam, NL: North-Holland.
- KRUGMAN, P. (1999). *Development, Geography, and Economic Theory*. Cambridge, MA: MIT Press.
- MCCOMBIE, J.S.L.; RIDDER, J.R. (1984). "The Verdoorn Law Controversy: Some New Empirical Evidence Using U.S. State Data", *Oxford Economics Papers*, 36, pp. 268-284.
- MORENO RIVAS, A.M. (2008). "Las leyes del desarrollo económico endógeno de Kaldor: el caso colombiano", *Revista de Economía Institucional*, 10, pp. 129-148. (http://www.scielo.unal.edu.co/scielo.php?pid=S0124-59962008000100006&script=sci_arttext). Bogotá, CO.
- MURPHY, K.; SHLEIFER, A.; VISHNY, R. (1989). "Industrialization and the Big Push", *Journal of Political Economy*, 97, pp. 1003-1026.
- MYRDAL, G. (1957). *Teoría económica y regiones subdesarrolladas*. México, MX: Fondo de Cultura Económica, 1970.
- NOBUKINI, M.; ADAMS, F. (1990). "A Supply-Side Interregional Model of the US Manufacturing Industry: 1960-78", *Papers of the Regional Science*, 68 (1), pp. 71-81.
- OECD (varios años). *Foreign Trade Statistics*. Paris, FR: OECD.

- OECD (varios años). *Labour Force Statistics. Several Years*. Paris, FR: OECD.
- OECD (varios años): *RD Expenditure in Industry*. Paris, FR: OECD.
- OECD (2008). *National Account Statistics*. Paris, FR: OECD.
- PILICHOWSKI, E.; TURKISH, E. (2008). *Employment in Government in the Perspective of the Production Costs of Goods and Services in the Public Domain*. (OECD Working Papers on Public Governance).
- PRESTON, R.S. (1975). "The Wharton Long Term Model: Input-Output within the Context of a Macro Forecasting Model", *International Economic Review*, 16, pp. 3-19.
- PREBISCH, R. (1959). "La política comercial de los países insuficientemente desarrollados", en R. Prebisch [ed.] (1981): *Obras escogidas*. Bogotá, CO: Plaza y Janés.
- ROMER, P. (1989). "Increasing Returns and Long-run Growth", *Journal of Political Economy*, 94 (5), pp. 1002-1037.
- TARGETTI, F.; FOTI, A. (1997). "Growth and Productivity: A Model of Cumulative Growth and Catching Up", *Cambridge Journal of Economics*, 21, pp. 27-43.
- THIRLWALL, A.P. (1983). "A Plain Man's Guide To Kaldor's Growth Laws", *Journal of Post Keynesian Economics*, 5 (3), pp. 345-358.
- THIRLWALL, A.P. (1987). *Nicholas Kaldor*. New York, NY: New York University Press.
- THIRLWALL, A.P. (2003). *La naturaleza del crecimiento económico. Un marco alternativo para comprender el desempeño de las naciones*. México, MX: Fondo de Cultura Económica.
- VERDOORN, P.J. (1949). "Factors that Determine the Growth of Labour Productivity", *Productivity Growth and Economic Performance. Essays on Verdoorn's Law*. New York, NY: Palgrave/MacMillan.
- VERDOORN, P.J. (1980): "Verdoorn's Law in Retrospect: A Comment", *The Economic Journal*, 90 (358), pp. 382-385.

